

בענין היתר ערכאות

איתא בשו"ע (חו"מ כו:א) ד"אסור לדון בפני דייני עכו"ם ובערכאות שלהם". וזה נלמד מגיטין (פח:): שדרש "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני עכו"ם". ועיין בתשב"ץ (ב:ר"צ) דאיסור זה מה"ת. ואעפ"כ מובא בשו"ע (שם סעיף ב'), "היתה יד עכו"ם תקיפה ובעל דינו אלם ואינו יכול להציל ממונו בדייני ישראל יתבענו לדייני ישראל תחילה. אם לא רצה לבא נוטל רשות מב"ד ומציל בדיני עכו"ם מיד בעל דינו".

והקשה הכלי חמדה (ריש פ' משפטים) איך מותר לעבור על איסור תורה של הליכה לערכאות כדי להציל ממונו. ולתרוץ את קושייתו צריכים להבין גדר ההיתר ותפקיד של רשות ב"ד. ויתכן דיש בזה נפקא מינות הלכה למעשה.

עיינ בשו"ת חת"ס (חו"מ ג'), שכתב בטעם צורך נטילת רשות מב"ד, "דאז לא מקרי הפלילים על שמם אלא על שם ב"ד שנתנו לו רשות". ונראה דסבר החת"ס דאין להקשות איך הותר לדון בערכאות ולעבור על איסור תורה, דע"י רשות ב"ד הערכאות של גויים נהפכים ל"יד" של ב"ד, וכאילו נידונים בב"ד. וכיון דיש כאן מעין שליחות, אע"פ דדנים בערכאות הדין נקרא על שם ב"ד, וא"כ אין בזה איסור כלל, דבאמת לא יצאו מרשות ב"ד.

ונראה דכך הוא דעת הגר"א, דעיין בביאור הגר"א (כו:ה), שציין כמקור לדין של היתר ערכאות את הגמ' גיטין (פח:), שעובדי כוכבים חובטין אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומרים לך. ופירש הבאר אליהו שם שסבר הגר"א כתוס' שם, דהגט כשר אפילו ע"י נכרים "דאין זה לפני עכו"ם כיון דדייני ישראל מצוים לחובטו"¹. וכתב דה"ה באיסור ערכאות, דכיון דיש רשות מב"ד, כפיית הערכאות מקרי לפניהם. והסביר דאע"פ דערכאות עושים על דעת עצמן, כיון דקבל רשות, הוי כאילו אמר להם ב"ד שיכופו אותו.

¹ ע"ע בשו"ת אגרות משה (חו"מ ב:טו ד"ה ועיין) שכך הבין דעת הגר"א.

ונראה דכך הוא גם דעת בעל התרומות, המובא בב"י (כו:ב), שג"כ כתב דין נטילת רשות מב"ד ומקורו מהגמ' בגיטין הנ"ל.

ומהלך זה מובן היטב לדעת הנתיבות (ביאורים כו:ג), דב"ד נותן רשות רק במקום שידוע החוב לדייני ישראל, דבלא"ה א"א לתת רשות שמא יחייבוהו בערכאות שלא כדין. וכיון דמחייבים אותו בערכאות כדין, שפיר יש לראות את דינם כשליחות. אולם, כבר הקשה בכלי חמדה דכיון דאין מנהג העולם כדעת הנתיבות, ונותנים רשות גם במקום דלא ידוע החוב, קשה לראות את הערכאות כשליח ב"ד.²

ואם א"א לראות ערכאות כשליח ב"ד הדרא קושיא לדוכתא, איך אפשר לעבור על איסור תורה להציל ממונו.

ועיין ברא"ש ב"ק (ח:יז) שצטט את ר' פלטאי ז"ל, שפסק דמותר ללכת לערכאות להוציא ממונו במקום דהנתבע מסרב לבוא לב"ד. וכתב הרא"ש דמקורו מגמ' ב"ק (צב:): ד"אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי קרית חברך ולא ענך, רמי גודא רבה שדי ביה א"ל 'יען טהרתך ולא טהרת מטומאתך לא טהרי עוד'... ומשמע דהליכה לערכאות היא עונש למסרב. אבל עדיין צ"ע איך מותר לעבור על איסור תורה דערכאות להעניש חבירו.

ועיין בכלי חמדה, שהציע דכיון דאסור משום דכתיב "לפניהם", אין איסור אא"כ דן לפני ערכאות במקום דייני ישראל, ולפיכך במקום דא"א לדון "לפניהם" כגון כשהנתבע מסרב לדון בב"ד, ליכא איסור תורה דלפניהם ולא לפני עכו"ם. ויותר מובן ע"פ סברת הרמב"ם (סנהדרין כו:ז) בטעם האיסור דכאשר הולך לערכאות הוא "מרים יד בתורת משה רבנו". ולכאורה זה שייך רק כאשר מראה עדיפות לערכאות מעל דין תורה. אבל במקום דלית ברירה, דמסרב הנתבע, מובן דאין התובע רוצה בכך ואין הליכתו לערכאות נראה כהרמת יד בתורת משה.³

² ועיין סברא חדשה בשו"ת תשובות והנהגות (ג:תמא), דההיתר ערכאות הוא קנס על המסרב, דקונסים אותו מה שמחייבים ערכאות, אולם אין זה מכח הערכאות אלא מכח ב"ד. ולפי"ז דל מהכא קושיית הכלי חמדה, דכיון דהוי קנס על המסרב לא איכפת לן אם מחייבים אותו שלא כדיני ישראל. ועיין מש"כ הרב מרדכי וויליג שליט"א בבית יצחק ל"ו (עמ' כו) בענין קבלת סכום כסף כדין ערכאות ולא כדין תורה במקום שיש היתר ערכאות.

³ כ"כ הרב יהודה דוד בלייך שליט"א, Contemporary Halakhic Problems ד' (עמ' כז). וכ"כ הרב חיים כהן שליט"א, דברי משפט (ג:קצג).

ולפי המהלך הנ"ל צריך ביאור בצורך נטילת רשות. דלפי הסוכרים דמותר לילך לערכאות מטעם שליחות מובן היטב דנתינת רשות היא מעין מני שליחות. אבל לפי הנ"ל, כיון דאין איסור כאשר מוכרח מכח הנתבע, מה הצורך לנטילת רשות. ויש בזה כמה אפשרויות.

עיין בים של שלמה ב"ק (ח:סה) דמעיקר הדין מה"ת אין צורך לנטילת רשות, אלא הוי רק תקנה מדרבנן.⁴

אולם, מהכסף הקדשים (כו:ב) נראה דיש טעם אחר, דכתב דבמקום דיש אומדנא דהנתבע לא ציית דינא אפשר בלי רשות, מעין מה שאמרו חז"ל ד"חבר אין צריך התראה". ומשמע דטעם של נטילת הרשות הוא כדי להבחין דבאמת הנתבע מסרב, ורק אז אפשר לומר דאין איסור כיון דמוכרח מכח הנתבע. אבל במקום דיש אומדנא שהוא מסרב אין צורך לנטילת רשות.

אבל נראה דיש עוד טעם לנטילת רשות, דאפשר לומר דאינו מרים יד בתורת משה רק אם מגלה עדיפותו בבית דין ע"י הזמנתו את בעל דינו לב"ד וגם נטילת רשות מב"ד לילך לערכאות, דבלי זה עדיין אפשר לומר שהולך לערכאות משום דמעדיף לדון שם.⁵

ולכאורה נפקא מינה למעשה בין הטעמים להיתר ערכאות בכמה מקומות. כבר הבאנו את דברי הכסף הקדשים, דמועלת אומדנא לברר שאדם מסרב וא"צ רשות ב"ד. ונראה דאם טעם ההיתר הוא משום שליחות, קשה לומר דמותר לילך לערכאות בלי רשות, ורק מטעם אומדנא. אבל אם אין איסור ערכאות במקום דא"א לפניהם יותר מובן דאפשר לסמוך על אומדנא.⁶

⁴ עיין שם, שכתב בדעת הרא"ש המובא בטור (כו:ג) דכאשר כותבים בשטר תנאי שידונו בדיני עכו"ם כוונתם שאם אחד הוי אלם ולא ציית דינא יוכל להביאו לערכאות. והסביר הים של שלמה דמועיל התנאי שאינו צריך לבקש רשות דבזה "עוקר קצת התקנה שנהגו בבתי דינים שבישראל". וקצת צ"ע איך מועיל התנאי לוותר על מה שתקנו. ועוד צ"ע בטעם התקנה. ואולי מובן ע"פ מש"כ בכנסת הגדולה (יד:ב"י כח) דזה שמא יבוא הדבר לידי תקלה בערכאות. ע"ע באורחות המשפטים (דיני מסרב כלל מו:ב), דע"י נטילת רשות מותר לגבות בב"ד ההוצאות שמוציא בערכאות מהנתבע.

⁵ סברות אלו מובאות ע"י הרב בלייך שם, וכן הרב חיים כהן שם. וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ג:תמא) וביתר ביאור (בג:תמה), דע"י נטילת רשות מראה כבוד לב"ד, ו"מראה שמעדיף את דיני ישראל ואז יוכל ללכת לערכאות".

⁶ לדעת הכסף הקדשים דע"י נטילת רשות מבררים שהנתבע אלם א"צ רשות במקום אומדנא. וגם אם צריכים לגלות שאינו מרים יד בתורת משה, יתכן דבמקום אומדנא הדבר מובן מאליו.

ועוד יש לעיין במקום דאין ב"ד. אם טעם היתר ערכאות הוא משום שליחות, אין מקום להיתר מכיון דכל טעם ההיתר הוא משום דהוי כאילו דנים בב"ד וע"י ב"ד, וכאן אין ב"ד. אבל אם טעם ההיתר הוא דאין איסור כאשר אינו מראה עדיפותו בערכאות, כאן מובן מאליו דאינו מעדיף ערכאות, רק דא"א לו ללכת לב"ד.

ועיין בשו"ת הרשב"א (ב:רצ), שהובא להלכה ברמ"א (ח:א), שדן בענין עיירות שאין שם "מי שידוע אפילו אות אחת ואנו צריכין להעמידן לדון ולפשר על כרחן של בעל דבר ואם לא נעמיד נמצאו הולכין לערכאות של נכרים ורבו האנסין". ע"ש, שהתיר להעמיד בתי דין של דיינים כאלו ע"י קבלת אנשי העיר. וצ"ע, דלכאורה במקום דאין דיינים היודעים לדון אין בהליכה לערכאות הרמת יד בתורת משה, ולמה העדיף הרשב"א לדון בפני דייני עמי הארץ. וצ"ל דלדעת הרשב"א היתר ערכאות הוא רק ברשות ב"ד ומטעם שליחות, אבל בלאו הכי אסור גם בדלית ברירה.⁷

ועיין בשו"ת ריב"ש (סי' רט"ז), בענין תובע א', "שהיה לו לתבוע זכותו... לפני דייני ישראל כיון שאיכא דינא בארעא ולא ללכת לפני עכו"ם אף אי ליכא דינא בארעא והיה צריך לדון בערכאות של עכו"ם לא היה לו למסור חברו ביד עכו"ם אלם..." ומשמע דבמקום שאין העכו"ם אלם ואין דיינים בארץ מותר לדון בערכאות. ולכאורה הטעם הוא דאינו מראה עדיפותו לערכאות ואינו מרים יד בתורת משה. ונמצא דנחלקו הרשב"א והריב"ש בנידון דידן.

עוד עיין בחוקות החיים (סי' ו'), שהביא כמה פוסקים שסברו כדעת הריב"ש. אולם, הביא את דעת הרב מנחת יהודה (בספר דעת זקנים ריש פרשת משפטים), שהקשה למה צריכים קרא למעט לפנייהם ולא לפני גויים דהרי גרים פסולים וכ"ש גויים. ותיירך דגרים פסולים רק כאשר יש דיינים אחרים, אבל בלא"ה כשרים. ומשמע דבא הפסוק למעט גויים אפילו במקום דאין דיינים אחרים.⁸

⁷ אבל צ"ע, דכתב "נמצאו הולכין בערכאות של נכרים ורבו האנסין". ולא ברור מהי כונתו במש"כ "רבו האנסין". אולי הקפדת הרשב"א בהליכה לערכאות במקרה כזה אינה משום איסור ערכאות אלא מפחד שיהיו הרבה אנסין – או שא' מבעלי הדין יעבור על איסור גזל, או שהגויים יאנסו את בעלי הדין שם. וצ"ע.

⁸ ע"ש בחוקות החיים, שסיים שלדעתו עדיף ללכת לפשרה ע"י ישראל מללכת לדין ע"י גויים. עיין שם עוד, שדן במקום דיש דיינים בעיר ולא רוצים לדון אדם א'. והביא את דעת מהריק"ש

ויתכן דגם במקום דיש ב"ד, אולם אין כח לב"ד ליתן תוקף לדינו, נ"מ מן השיטות. דאם צריכים שליחות הרי אפשר לקבל רשות מב"ד. אבל עיין במהרש"ם (א: פט), שהביא את דעת אבד"ק ביטשאטש דבמקום שהנתבע מודה שחייב מדינא א"צ רשות "כי כעת אין כח ב"ד יפה ורק מדת חסידות להודיע לב"ד". משמע דכיון דאין לב"ד כח אין איסור כיון דכאן אין הליכתו לערכאות מראה עדיפות בערכאות. ומעיקר הדין אין צריך רשות והוא רק מדת חסידות.

ועוד נפקא מינה לגבי ממזיק צריך לקבל רשות אחר שהנתבע מסרב לילך לב"ד. דאם ההיתר ערכאות הוא משום שליחות פשוט שצריכים לקבל היתר מב"ד. אבל אם ההיתר הוא מכיון דאין איסור במקום דלית ברירה, וצריך ליטול רשות רק כדי לגלות עדיפותו לב"ד, יתכן דיכול לעשות כן ע"י בקשת רשות מרב יחיד. מכיון שכבר הזמין הנתבע לב"ד כבר הראה שרוצה לילך לב"ד.

עיין באורח משפט (כו:ב), דלתת רשות בעינין ב"ד של ג' אנשים. ובמהרש"ם (ד: קה) התיר גם ע"י יחיד שקבלוהו לדון. עיין בשו"ת בצל החכמה (ד: לז), שדן בדבריהם. עכ"פ נמצא דלשניהם בעינין ב"ד, דגם המהרש"ם התיר יחיד רק מטעם שהוא נחשב כב"ד. אבל המהרי"ל דיסקין התיר לקבל רשות מב"ד אחר שאין מחוייב לדון בפניו, "דאין זה דיני ממנות כי אם אסור והיתר".⁹

וכנראה סבר דאין זה דין בשליחות, דאם כן לכאורה צריך רשות מב"ד שהיה מחוייב לדון בפניו, וא"כ נחשב כאילו דן שם. אלא סבר המהרי"ל דיסקין דבמקום דלית ברירה מותר לדון בערכאות, וא"כ הוא ככל שאלת איסור והיתר, ואפשר לקבל רשות ממקום אחר.¹⁰ ועיין בתחומין (ג: רמ"ד), שהסתפק הרב מרדכי אליהו זצ"ל, דאולי יכול לקבל רשות מרב יחיד ככל שאלת איסור והיתר.

דמותר לילך לערכאות בלי רשות במקום דאין דיינים. אבל השיג עליו החוקות חיים דעכ"פ צריך להודיעם שילך לערכאות אם אין דנים אותם. עוד עיין בכתבי הגרי"א הענקין (חלק ב: תשובות איברא סימן צ"ו) שכתב "וצ"ע אם לפי המצב דכאן שאין לנו דייני ישראל...אם אפשר לומר בכה"ג יש דין בישראל, ואם מותר להעניש בערכאות כשלא מצא דיינים בלי שכר נפרז..." וסיים "ומה שנסתפקתי הוא אם יפנה אצל הרבה רבנים ובע"ב ולא ימצא, אז אפשר לצדד בזכותו שלא להענישו..."

⁹ כך מובא בקונטרס רשימות קצרות מספקות ופסקים שנמצאו בכתב יד, אות יג, המובא בסוף תשובותיו.

¹⁰ קצת צ"ע אמאי לפ"ז א"א גם מרב יחיד.

גם יש לדון מה הדין במקום דהתובע קיבל היתר ערכאות ובאמצע הדין הנתבע רוצה לחזור לב"ד, אם התובע צריך לחזור. אם טעם ההיתר ערכאות הוא משום שליחות, כבר קבל התובע רשות לדון בערכאות וגם עכשיו דן שם בהיתר. אבל אם טעם ההיתר הוא דאין איסור כאשר אינו מראה עדיפות לערכאות, כאן כאשר מחליט להשאיר בערכאות ולא לחזור לב"ד מראה עדיפותו לערכאות והוי כמרים יד בתורת משה.¹¹

עוד יש לדון במקום דהתובע קיבל רשות מב"ד בטעות או שלא כדין. עיין בשו"ת הרמב"ם (סי' תח), שכתב, "ואם טעה וצוה בזה מבלי היות לו סבה... הוא חוטא חטא גדול וכל מה שנעשה בדיני גויים בזה הענין אינו מועיל." ואם טעם ההיתר ערכאות הוא משום שליחות מובנים דברי הרמב"ם, דכיון דהשליחות היתה בטעות כל השליחות בטילה. אבל אם טעם ההיתר הוא דאינו מראה עדיפות לערכאות, גם כאן גילה שרוצה ב"ד ואינו מרים יד בתורת משה, וא"כ מה לו דטעה ב"ד אם כבר עשה מה שצריך.

ראינו כמה דרכים להבין איסור ערכאות והיתר ערכאות, ויתכן דיש כמה השלכות הלכה למעשה. יה"ר שתתקיים תפלתנו של "השיבה שופטנו כבראשונה ויועצנו כבתחלה", וכל הסוגיא הנ"ל לא תהיה הלכה למעשה.

¹¹ אבל יתכן דגם בזה אפשר לטעון שאינו מעדיף ערכאות, אבל כיון דכבר נמצא שם מחמת רשעות הנתבע למה לו להטריח לחזור לב"ד. ועוד יש להעיר דנ"מ זו שייך רק אם סוברים דהדין דאין נזקקין למי שהלך לערכאות הוי רק אם כבר נגמר הדין בערכאות, אבל קודם גמר דין נזקקין. עיין תחומין (כה:רנב), שכתב שהגרז"ן גודלברג שליט"א פסק להקל, דמותר לתובע להמשיך לדון בערכאות בנדרון כזה.